

Ірина Чугаєва

КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР СВЯТИЙ І ЙОГО ЖІНКИ: ЛЕГЕНДИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена численним дружинам і наложницям князя Володимира Святого дохристиянського періоду. У результаті дослідження автор робить висновок про символічність і гіперболізацію у літописах кількості жінок Володимира Святославича задля звеличення князя перед хрещенням Русі, підкреслюючи його особливий шлях до Спасіння та богообраність Київської Русі.

Ключові слова: Володимир Святий, цар Соломон, дружина, наложниці, Повість временних літ, Біблія.

Одним із найменш досліджених і надзвичайно цікавих сюжетів давньоруської історії є особисте життя князів, а також визначення місця жінок (дружин) князів у долі правителів, у суспільстві та Давньоруській державі. Складнощі студіювання цього феномену полягають у тому, що для початкового періоду існування держави Київська Русь характерна найменша кількість згадувань жінок, що пов'язано як із украй обмеженою кількістю джерел, так і з їхньою дуже лапідарною й уривчастою інформацією про сімейно-родинне життя правителів.

За підрахунками Л. Морозової та нашими спостереженнями, у X ст. у Повісті временних літ (далі – ПВЛ) згадані лише 3 княгині по іменах і більше, ніж один раз, – це княгиня Ольга (Олена), Рогнеда, донька полоцького князя Рогволода, та Анна Візантійська – дружини князя Володимира Святого¹. Відповідно усі вони були пов'язані не лише родинними зв'язками із князем, але й брали участь у військово-політичній діяльності Русі, що не міг не зафіксувати літописець. З іншого ж боку, на формування образу непересічної особистості князя Володимира Святославича, його лідерських якостей, які були реалізовані у внутрішньополітичній і міжнародній діяльності, безперечно, вплинули і його численні жінки – дружини та наложниці, згадані не лише в літописних зведеннях, але й на сторінках латиномовних джерел, зокрема, «Хроніки» Тітмара Мерзебурзького.

Іншою проблемою, яка стоїть перед дослідниками давньоруських джерел, відповідно й «жіночої» історії, є визначення автентичності та правдивості інформації, що міститься на їхніх сторінках.

Як відомо, однією з головних рис образу князя Володимира Святославовича язичницьких часів було безмежне кохання до жінок, що його відрізняло з-поміж інших володарів Русі. До хрещення він, за виразом літописця ПВЛ під 980 р., мав не лише цілу низку дружин, які народили йому 12 синів, але й кілька гаремів у містах, що йому належали, – 300 наложниць у Вишгороді, 300 – у Білгороді та 200 – у с. Берестовому, «и бѣ несытъ влѹда привода къ собѣ мъжьски жены двѣць расъльма...»². Через це літописці порівнювали його із біблійним царем Соломоном, котрий був великим любителем жінок і нібито мав 700 дружин та 300 наложниць.

Тож мета цієї розвідки полягає в тому, щоб спробувати розібратися, яке коріння має ця звітка ПВЛ під 980 р. про особисте життя князя Володимира, звідки походять

© Чугаєва Ірина Костянтинівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

ці цифри про кількість його жінок, що вони показували і чи могли справді відповідати історичним реаліям. Для цього звернемося до літописних зведень, генеалогічних й історичних досліджень.

Слід зауважити, що до сьогодні історичній науці точно не відома кількість дружин князя Володимира Святого. Це пов'язано з тим, що ПВЛ називає по іменах лише трьох дружин князя – Малфрїду, Рогнеду Рогволодівну та Анну, а решта названі лише за етнічним походженням. М. де Баумгартен називав серед дружин князя Володимира чешку Аделю, скандинавку Олафу, Рогнеду Рогволодівну, чешку Малфрїду, Анну Візантійську, а також грекиню, болгариню та чешку. Тобто, на думку дослідника, у Володимира Святого було 8 дружин³. Натомість Д. Донської у своїй генеалогічній розвідці про Рюриковичів згадав лише 4 дружин Володимира Святого – Рогнеду Рогволодівну, чеську княгиню Малфрїду, вдову Ярополка Святославича, гречанку за походженням, а також Анну, доньку візантійського імператора Романа II «Молодшого»⁴.

На думку ж Л. В. Войтовича, у Володимира Святославича було 8 законних дружин. Це донька вікінга Олафа (згідно з відомостями В. М. Татищева, вміщеними у гіпотетичному Іоакимівському літописі; від неї народився Вишеслав), Рогнеда Рогволодівна, грекиня-черниця, колишня дружина його брата Ярополка з 977 р., а з 980 р., після смерті самого Ярополка, і його власна, котра була «непрадна» і народила Святополка, «чехиня» Малфрїд та Аделя (народила князю Мстислава, Станіслава й Судислава), «болгариня» (мати Бориса та Гліба), візантійська принцеса Анна (мати Марії (Добронегі), а також донька графа Куно фон Енінгена⁵. В енциклопедії історії України названі як дружини князя Володимира Святого лише Рогнеда, «грекиня» Ярополкова, «чехиня» Малфрїда та принцеса Анна Візантійська, базуючись на інформації ПВЛ⁶. О. Ю. Карпов зарахував до дружин князя Володимира лише 5 його жінок язичницького періоду, котрі йому народили синів, тому і вважалися його дружинами, а також принцесу Анну⁷.

У ПВЛ зафіксовані тільки роки смерті Малфрїди та Рогнеди – 1000 р., а також Анни – 1011 р.⁸ Також дізнаємося, що Рогнеда жила під Києвом, у Предславині на р. Либідь⁹ разом із донькою Предславою, а згодом – із сином Ізяславом у Полоцькій землі, якою він володів¹⁰. Тверський же літопис під 988 р. згадує її під ім'ям черниці Анастасії¹¹.

Як бачимо, різні літописні традиції подають не однакову інформацію про дружин Володимира Святославича та й зрештою і про насельниць його гаремів. Повертаючись до аналізу звістки ПВЛ про загалом 800 наложниць князя Володимира, підкреслюємо неспівпадіння інформації літописних джерел. Іпатіївський літописний звід і Новгородський Перший літопис молодшого ізводу (Комісійний список) дублював інформацію Лаврентіївського літописного зводу¹². Втім, Густинський літопис зовсім не згадує про наложниць у Білгороді і не називає цифр у порівнянні Володимира та царя Соломона¹³, а Никонівський літопис до гаремів Володимира додає ще 300 наложниць у м. Роден, а до жінок царя Соломона – «500 других»¹⁴. Видно, що в основі цих повідомлень не лежить якесь спільне давнє джерело, адже це є домислюванням пізніших книжників. Літописці завжди любили округлювати цифри.

З іншого ж боку, порівняння в ПВЛ Володимира Святого із біблійним царем Соломоном наштовхує на думку про символічність цифр і оцінок жінок давньоруського правителя та, зрештою, і його особистість. Звідки ж походять літописні звістки про особисте життя Володимира Святого?

О. О. Шахматов уключав звістку про численних дружин і наложниць князя Володимира, а також його дітей до складу «Корсунської легенди» («Повісті про Володимира»), що пояснювала причини хрещення Володимира Святославича і стала джерелом Початкового зводу. Включення «Корсунської легенди» до літопису, на думку дослідника, мало на меті показати пошук Володимиром Святославичем дружини-християнки, якою зрештою й стала принцеса Анна¹⁵. О. В. Назаренко не погодився із висновком О. О. Шахматова щодо наявності згадки про жінок і наложниць Володимира-язичника у складі «Корсунської легенди». Натомість дослідник

спробував реконструювати життійний переказ, який змальовував Володимира Святославича гонителем християн і захисником язичництва, любителем жінок, а також порівнював акт його навернення до християнської віри із долею апостола Павла. При цьому вагома роль у перетворенні князя із язичника-блудника в істинного християнина відводилася саме Анні Візантійській¹⁶.

В. М. Ричка зауважив, що звістка ПВЛ про любов Володимира до жінок і його численні гареми мала витоки із «Хроніки» Георгія Амартола, в якій подібну характеристику мав біблійний цар Соломон. Цей текст був поширеним на Русі й став джерелом для ПВЛ¹⁷. О. Ю. Карпов довів, що опис чоловічої сили, прелюбодіяння Володимира Хрестителя на сторінках літописів ототожнювався із князівською силою та міццю. Літописець такими прикладами про князя-язичника намагався підвищити його авторитет в очах сучасників¹⁸. До того ж, В. М. Ричка дійшов висновку про те, що літописні розповіді про князя Володимира-язичника мали витоки з усних джерел – переказів часів Володимира Святославича. До них можна віднести і опис його надмірного кохання до жінок і похотливості.

Отже, літописна звістка про великі гареми князя Володимира навряд чи має реальне коріння, адже літописець просто хотів возвеличити, підкреслити силу, міць та енергію великого князя та підкреслити його тернистий шлях до порятунку – Спасіння¹⁹.

До того ж, сучасні історики зауважують, що кількість дружин та дітей Володимира Святого була не меншою, ніж зазначено у літописах. Зокрема, у ПВЛ перераховуються по іменах 12 його синів (що співпадає із кількістю апостолів Христа й синів Іакова) та відомі 9 доньок, згідно із відомостями німецького хроніста Тітмара Мерзбургського (у ПВЛ згадуються лише дві доньки, яких народила князю Володимирі його дружина Рогнеда)²⁰. Тут знову прослідковується, як довів І. В. Данилевський, сакральна паралель із Книги Буття: кількість синів Іакова, Ізмаїла, «колін» Ізраїлевих, 12 апостолів і воріт Небесного Єрусалима²¹. Навіть ці цифри мали символічний зміст. Цифра «12» відображає боголюдську сутність, поєднання земного та небесного початків, з якого «3» – символ Бога, символ усього духовного, а «4» – символ людської природи, матеріальних речей і нагадує про все земне²².

В. М. Ричка же переконаний, що кількість синів Володимира Святославича є перебільшенням, адже саме князь уявлявся давньоруськими книжниками «тринадцятим апостолом» (12 синів як 12 апостолів), що надавало акту прийняття християнства на Русі рис грандіозності. При цьому князівська династія змальовувалася такою, що мала «апостольське призначення». З іншого боку, це робило Володимира Святого подібним до рівноапостольного імператора Костянтина Великого, якого теж називали «тринадцятим апостолом»²³. Усе це обґрунтовувало тезу щодо Києва як другого Єрусалиму із самих перших років існування охрещеної держави Київської Русі.

Отже, на нашу думку, кількість жінок, які не були офіційними дружинами князя Володимира Святославича, дуже перебільшена в ПВЛ задля звеличення князя перед прийняттям християнства і перед охрещенням Русі. Втім, в основі своєї літописна звістка 980 р. мала правдиве підґрунтя, адже в цілому її зміст узгоджується із характером і поведінкою князя, якого справді відрізняло безмежне кохання до жінок, що виявлялося в прелюбодіянні до інших, не своїх. Погоджуємося із В. М. Ричкою, який з'ясував, що відображення постаті князя Володимира як першого володаря християнської держави давньоруськими книжниками мало на меті створити образ обраної Богом священної держави – Київської Русі²⁴.

Таким чином, змалювання образу рівноапостольного князя Володимира як великого коханця до прийняття їм хрещення підкреслила його складний і тернистий шлях до святості й Спасіння, адже ці відомості містилися у першоджерелі агіографічного походження про Володимира Святославича. Усе життя й діяльність Володимира Святославича побудоване на контрастах (від яскравого язичника до християнина), чим скористався літописець, що так поєднувало князя із біблійними старозаповітними героями, зокрема царем Соломоном. Адже літописці писали переважно релігійну історію на основі ідеї Божественного наперед визначення – провіденціалізму.

1. Морозова Л. Е. Великие и неизвестные женщины Древней Руси [Электронный ресурс] / Л. Е. Морозова. М.: АСТ: Астрель, Харвест, 2009. – Режим доступа: http://www.e-reading.club/chapter.php/150797/2/Morozova_-_Velikie_i_neizvestnye_zhenshchiny_Drevnei_Rusi.html.
2. Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М.: Языки русской культуры, 1997. – Т. 1. – Стб. 80.
3. De Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes. Du Xe AU XIIIe siecle / N. De Baumgarten. – Roma: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1928. – P. 7, Table 1.
4. Донской Д. Справочник по генеалогии Рюриковичей / [под ред. Д. М. Шаховского]. – Ренн, 1991. – С. 17–18.
5. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. В. Войтович. – Біла Церква, 2006. – С. 243–245.
6. Котляр М. Ф. Володимир Святославич / М. Ф. Котляр // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 619.
7. Карпов А. Ю. Владимир Святой / А. Ю. Карпов. – М.: Молодая гвардия, 2004. – С. 116.
8. Лаврентьевская летопись. – Стб. 129.
9. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – М.: Языки русской культуры, 1998. – Т. 2 (репринтное издание СПб., 1908). – Стб. 67.
10. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти... – С. 244.
11. Летописный сборник, именуемый Тверской летописью // ПСРЛ. – СПб.: Типография Леонида Демиса, 1863. – Т. 15. – С. 113.
12. Ипатьевская летопись... – Стб. 67; Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / [под ред. А. Н. Насонова]. – М.; Л., 1950. – С. 129.
13. Густынская летопись / [В. А. Кучкин] // Полное собрание русских летописей. – Т. 40. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2003. – С. 38.
14. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью // Полное собрание русских летописей. – Т. 9. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 41.
15. Шахматов А. А. Разыскание о древнейших русских летописных сводах / А. А. Шахматов. – СПб.: Типография М. А. Александрова, 1908. – С. 135–138.
16. Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. / А. В. Назаренко. – М.: Языки русской культуры, 2001. – С. 445–448.
17. Ричка В. М. Хрещення Русі 988 р.: ідейний зміст літописного сюжету / В. М. Ричка // Ruthenica. – 2005. – № 3. – С. 99–100; Ричка В. М. Київ – другий Єрусалим (з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі). / В. М. Ричка. – К.: Інститут історії України, 2005. – С. 54–55.
18. Карпов А. Ю. Владимир Святой. – С. 115.
19. Ричка В. М. Володимир Святий в історичній пам'яті / В. М. Ричка. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. – С. 14, 18–23; Шайкин А. А. Повесть временных лет: история и поэтика / А. А. Шайкин. – М.: НП ИД «Русская панорама», 2011. – С. 106.
20. Карпов А. Ю. Владимир Святой. – С. 119; Данилевский И. Н. «Повесть временных лет»: Герменевтические основы источниковедения летописных текстов / И. Н. Данилевский. – М.: Аспект Пресс, 2004. – С. 170.
21. Данилевский И. Н. – Там само. – С. 170–171.
22. Данилевский И. Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.). Курс лекций / И. Н. Данилевский. – М.: Аспект Пресс, 1998. – С. 227; Ричка В. М. Володимир Святий... – С. 32.
23. Ричка В. М. Київ – другий Єрусалим... – С. 51–53.
24. Там само. – С. 63.

КНЯЗЬ ВЛАДИМИР СВЯТОЙ И ЕГО ЖЕНЩИНЫ: легенды и реальность

Статья посвящена многочисленным женам и наложницам князя Владимира Святого дохристианского периода. В результате исследования автор делает вывод о символичности и гиперболизации в летописях количества женщин Владимира Святославича для возвеличивания князя перед крещением Руси, подчеркивая его особенный путь к Спасению и богоизбранность Киевской Руси.

Ключевые слова: Владимир Святой, царь Соломон, жена, наложницы, Повесть временных лет, Библия.

PRINCE VOLODYMYR THE SAINT AND HIS WOMEN: legends and reality

The article dedicates to a numerous prince Volodymyr The Saint's wife and concubines of the pre-Christian period. As a result of the research the author reaches a conclusion about symbolism and extravagance of a number of Volodymyr The Saint's women in order to aggrandized a prince before the conversion of Rus and underlined his particular way for Salvation and chosenness of Kyivan Rus by God.

Keywords: Volodymyr The Saint, king Solomon, wife, concubines, The Tale of Bygone Years, Bible.

